

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛТАВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В.Г.КОРОЛЕНКА**

*для участі в щорічному конкурсі
студентських наукових робіт
«Від студентського самоврядування –
до самоврядування громад»*

**РОЛЬ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ У
ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ
ПЕРЕРОБЛЕННЯ ТА УТИЛІЗАЦІЇ
ВІДХОДІВ ПРИРОДНИХ РОСЛИННИХ
РЕСУРСІВ**

Конкурсна робота
студента V курсу
історичного факультету
групи Г-53
**Демочка
Віталія Васильовича**

Науковий керівник –
к. філос. н., доцент,
заступник декана
історичного факультету
Блоха Ярослав Євгенійович

Полтава-2015

ЗМІСТ

Вступ	С. 3-7
Розділ I	
Нормативне забезпечення права на екологічну безпеку	С. 8-22
Розділ II	
Поводження з відходами природних рослинних ресурсів.	С. 23-33
2.1. Суспільно-небезпечні діяння в галузі поведження з відходами природних рослинних ресурсів.	С. 23-27
2.2. Екологічно чисті способи переробки та утилізації відходів природних рослинних ресурсів	С. 28-33
Висновки	С. 34-36
Список використаних джерел та літератури.	С. 37-41

ВСТУП

Україну в екологічному аспекті слід розглядати у першу чергу як постчорнобильську державу. Наслідки цієї катастрофи дуже суттєві й охоплюють майже всю територію країни. Але екологічна ситуація в цілому вимірюється значно ширшим спектром проблем.

Тривалий час господарство країни мало екстенсивний характер, унаслідок чого занедбана економіка стала загрозливою для самого існування людини. Згадаймо цифри, що визначають місце України у колишньому Радянському Союзі, де вона займала 2,7 % території. У різні роки Україна виробляла 17-20% продукції сільського господарства та 22-24% продукції промисловості, на її території розміщалося 30% атомних реакторів усього. На жаль, жорстока експлуатація природних ресурсів тривала й останніми роками. У перехідний період, якому в будь-якій державі властиві послаблення державного і громадського контролю за збереженням суспільних багатств, як у державному, так і в приватному секторах переважав експорт сировини, в кращому випадку після первинної обробки ресурсів, насамперед лісу. Незважаючи на значне зменшення темпів виробництва (до 50-70%), високими залишалися показники використання електроенергії (зменшення лише на 10%) [47, с. 32]. Простоювання значного числа застарілих засобів виробництва не було використано для їх заміни на більш сучасні, менш ресурсомісткі. В умовах відсутності належного державного фінансування для здійснення природоохоронних проектів зусилля державних органів, перш за все Міністерства охорони навколишнього природного середовища і ядерної безпеки, не були спрямовані на формування достатньої нормативної та організаційної бази у сфері охорони довкілля, яка могла ефективніше запрацювати з поліпшенням економічного становища в Україні [54, с. 118].

Як економічна, так і екологічна сфера стали заручниками політиків, які в гарячці політичних баталій почали забувати про зміст боротьби. Фактично в Україні йде політична громадянська війна, наслідком якої є економічна криза, знедолення людей і погіршення екологічної ситуації. Нерозумне господарювання, велика розораність ґрунтів, забрудненість водних ресурсів, нагромадження

величезної кількості відходів (в Україні ця цифра нині сягає вже 20 млрд. тонн – це величезна кількість, яка до того ж щороку зростає приблизно ще на мільйон), забруднення атмосферного повітря (у більш ніж 50 населених пунктах проживання пов'язане з ризиком для здоров'я людини) — всі ці фактори не могли не призвести до того сумного стану здоров'я і народжуваності населення, що сьогодні спостерігається. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) з урахуванням рівня економічного розвитку країни стан здоров'я населення залежить від екологічної ситуації на 20-80%. Для України цей показник визначено приблизно у 57% [54, с. 118-119].

Зрозуміло, що впливовими є й інші фактори: стресові ситуації, сполучення між роботою і місцем проживання, рівень харчування, психологічний клімат у сім'ї. Але першочергове значення надається саме екологічному чиннику. Саме з цієї причини в Україні з 90-х років чітко намітився процес зменшення народжуваності: за 1990-2014 рр. населення України скоротилося на 8 млн. осіб. [42, с. 16]. Зникла ціла невелика європейська держава. Така ситуація є дуже небезпечною. Незважаючи на сповільнення темпів економічного розвитку, зупинення ряду підприємств економіка залишається серйозним техногенним фактором, що негативно впливає на здоров'я населення і життя людей. Тільки 20% наших юнаків допризовного віку і стільки ж дівчат є практично здоровими, решта мають ті чи інші хвороби. Це означає, що над генофондом української нації нависла серйозна загроза, пов'язана зі станом довкілля, а екологічна ситуація в державі у зв'язку з цим може розглядатися як кризова.

Винятковою особливістю екологічного стану України є те, що екологічні гострі локальні ситуації поглиблюються регіональними кризами. Чорнобильська катастрофа з її довготривалими медико-біологічними, екологічними і соціальними наслідками спричинила в Україні ситуацію, яка наближається до рівня глобальної екологічної катастрофи.

Очевидно, на сучасному етапі існує об'єктивна необхідність втручання як держави, так і територіальних громад в природно-екологічну сферу з метою досягнення збалансованого стану. Держава також повинна закласти основи глобального еколого-економічного партнерства між суб'єктами підприємництва,

між іноземними партнерами на рівні планетарного співробітництва заради виживання і подальшого розвитку України, а також всієї цивілізації.

Забезпечення екологічної безпеки у сучасних умовах є важливою проблемою державної екологічної політики та невід'ємною умовою сталого економічного і соціального розвитку України. Це зумовлено значним антропогенним порушенням та техногенною перевантаженістю території України, негативними екологічними наслідками Чорнобильської катастрофи, неефективним використанням природних ресурсів, неконтрольованим ввезенням в Україну екологічно небезпечних технологій, речовин і матеріалів, широкомасштабним застосуванням екологічно шкідливих і недосконалих технологій, негативними екологічними наслідками оборонної і військової діяльності, природними катастрофами, а також неправомірною переробкою та утилізацією відходів (зокрема, і відходів природних рослинних ресурсів) [40, с. 44-45].

Саме у зв'язку з відсутністю чіткого регулювання права екологічної безпеки в Україні, недосконалістю нормативно-правових актів, які регулюють питання перероблення та утилізації відходів, тема даної роботи є **актуальною**, адже в ній автор намагається комплексно подати характеристику нормативно-правової бази, яка регулює питання поводження з окремими видами відходів, її переваги й недоліки та можливі шляхи виходу з даної ситуації.

Джерельну базу досліджуваної проблеми складають чинні нормативно-правові акти, які регулюють питання поводження з відходами. Серед них необхідно виокремити Конституцію України [1], де закладені основні засади екологічної політики в нашій державі та визначені основні права та обов'язки як держави, так і громадян України у питанні взаємодії з навколишнім природним середовищем. У Кодексі України про адміністративні правопорушення [2] та Кримінальному кодексі України [3] ми виокремили перелік правопорушень та злочинів проти порушення права екологічної безпеки та відповідальність за них.

Понятійний апарат дослідження визначений у Законі України «Про відходи» [4], де наведено поняття «відходи», «поводження з відходами», «перероблення відходів», «утилізація відходів» тощо.

У статті 50 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [6] формулюється поняття «екологічна безпека». Посилаючись саме на цей Закон ми визначали дане поняття та його складові.

На основі рішення Полтавської міської ради «Про затвердження Правил благоустрою та забезпечення чистоти і порядку» [8] та рішення Полтавського міського виконавчого комітету «Про здійснення контролю на благоустроєм та санітарним станом вулиць м. Полтави» [9] нами проаналізовано питання забезпечення регіональної екологічної безпеки на прикладі територіальної громади міста Полтави.

Найбільш повно нормативно-правові акти, які регулюють поводження з відходами, розкриті у працях доктора юридичних наук, декана юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, заслуженого юриста України, голови експертної ради з юридичних та політичних наук, Академіка Академії правових наук України, професора Володимира Івановича Андрейцева «Екологічне право: Курс лекцій: навчальний посібник для юридичних факультетів ВУЗів» [10], «Екологічне право: проблеми удосконалення» [11], «Концепція Закону України про екологічну безпеку» [12], «Право громадян на екологічну небезпеку: превентивні гарантії реалізації на захист» [13], «Екологічна безпека і її конституційне забезпечення» [14] та збірник екологічного законодавства України у 2-х книгах «Екологія і закон» [22], де не лише розкрито сучасний стан екологічної безпеки в Україні, її нормативно-правове закріплення, а й пропонується Концепція Закону України «Про екологічну безпеку», в якій автор обґрунтовує необхідність прийняття такого Закону і пропонує законодавцям взяти за основу концепцію, розроблену ним.

Питання поводження з відходами автор розглядає на основі монографічних праць М.І.Малишка «Основи законодавства про відходи» [30] та «Правові основи поводження з відходами» [31], у яких правознавець дає коментар нормативно-правовим актам, які регулюють питання поводження з відходами, їх перероблення та утилізацію.

Для визначення найбільш ефективних екологічно безпечних способів перероблення та утилізації відходів природного рослинного походження були

використані матеріали досліджень Г.О. Білявського і Р.С. Фурдюя [45, 55], М.С. Гілярова та Д.А. Криволуцького [46], Г.Я. Гончарова [18], А.А. Григор'єва [19], у яких автори пропонують найбільш ефективні та екологічно безпечні способами утилізації відходів природних рослинних ресурсів.

Метою даної роботи є розгляд стану правового забезпечення перероблення та утилізації відходів природних рослинних ресурсів та вироблення пропозицій щодо екологічно безпечного використання цих відходів як вторинних ресурсів.

Для виконання даної мети перед дослідником було поставлено ряд **завдань**:

- опрацювати чинні нормативно-правові акти, які регулюють питання поводження з відходами;
- визначити повноваження держави та громадян щодо обов'язків по забезпеченню права екологічної безпеки;
- охарактеризувати відповідно до чинного законодавства суспільно-небезпечні діяння у сфері перероблення та утилізації відходів природних рослинних ресурсів і кваліфікувати їх;
- запропонувати способи екологічно безпечного використання цих відходів як вторинних ресурсів.

Об'єктом дослідження є правове регулювання поводження з відходами природних рослинних ресурсів.

Предметом дослідження виступає нормативне забезпечення перероблення та утилізації відходів.

Наукова новизна даної роботи полягає у тому, що на основі комплексного аналізу джерел та новітніх публікацій з даної проблеми автор намагається аналізувати ситуацію з реалізацією конституційного права на екологічну безпеку громадянами України та пропонує екологічно безпечні способи утилізації відходів природних рослинних ресурсів, що може допомогти покращити реалізацію права на екологічну безпеку.

Структура роботи обумовлена метою і завданнями дослідження. Вона складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури.

РОЗДІЛ І

НОРМАТИВНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ЕКОЛОГІЧНУ БЕЗПЕКУ

Суспільство не може існувати без задоволення життєво необхідних екологічних потреб, що проявляються у формі збереження (охорони) природного довкілля та його компонентів, раціонального використання природних ресурсів, а також захисту (охорони) людини від несприятливого стану навколишнього середовища. Це формує відповідні суспільні екологічні інтереси пов'язані з регулюванням природокористування, оптимізацією охорони природи і забезпеченням охорони життя і здоров'я громадян від небезпечного довкілля [19, с. 77].

Еколого-соціальна форма взаємодії суспільства і природи вимагає постійної трансформації соціальних регуляторів розвитку екологічних відносин. Крім культури, ідеології, моралі та освіти, не останню роль тут відіграють юридичні чинники, що створюють передумови правового забезпечення екологічних інтересів. Різноманітні екологічні звичаї, племінні «табу», народне «священне» право здавна регулювали або обмежували негативний вплив архаїчного суспільства на природу. З часом з'явилися правові норми-закони, правила, регламенти, які виконували ту ж функцію обмеження й заборони, тим самим забезпечуючи вже екологічні інтереси технологічно розвинутого суспільства. Таке розширення екологічних функцій держави вимагало формування відповідної екологічної політики, реалізація якої неможлива без дієвого механізму її правового забезпечення [28, с. 46-47].

Роль права у регулюванні взаємодії природи і суспільства полягає у встановленні науково обґрунтованих правил поведінки людини по відношенню до природи. Найбільш суттєві правила такої поведінки, закріплюються державою в законодавстві і стають загальнообов'язковими для виконання і дотримання нормами права, забезпеченими державним примусом на випадок їх невиконання. Зокрема в Україні найважливіші екологічні права громадян отримали закріплення в законодавчих і підзаконних актах загальнорегулятивного і охоронного

спрямування, зокрема в Законі України від 25 червня 1991 р. «Про охорону навколишнього природного середовища», а з прийняттям Конституції України 28 червня 1996 р. – і на конституційному рівні [39, с. 6].

Так, у Конституції України (ст. 50) закріплено право кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування шкоди, заподіяної порушенням цього права, підняло його на найвищий рівень у системі основних суб'єктивних екологічних прав громадян. У еколого-правовій літературі це право дістало назву «право громадян на екологічну безпеку» ст. 50 Конституції передбачає, що «кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди» [1, с. 32].

Наукове визначення екологічної безпеки виходить з того, що вона є різновидом загального поняття безпеки, яке походить від англійського слова «security», що означає стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства, держави від внутрішніх та зовнішніх загроз.

Близьким до цього є визначення екологічної безпеки як забезпечення захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства, довкілля та держави від реальних або потенційних загроз, що створюються антропогенними чи природними чинниками, для навколишнього середовища [13, с. 14].

У той же час не виключається і більш широке розуміння екологічної безпеки в довідковій та енциклопедичній літературі. Найпоширенішими є такі визначення екологічної безпеки:

а) забезпечення гарантії попередження екологічно значних катастроф та аварій внаслідок сукупності дій, станів і процесів, що прямо або опосередковано призводять до цих подій;

б) ступінь відповідності наявних або уявних (прогнозованих) екологічних умов завданням збереження здоров'я населення і забезпечення тривалого та стійкого соціально-економічного розвитку;

в) комплекс станів, явищ і дій, що забезпечують екологічний баланс на землі та в будь-яких її регіонах на рівні, до якого фізично, соціально-економічно, технологічно і політично готове людство.

Очевидно, що тут виділяються різні рівні екологічної безпеки – глобально, регіональна, наукова, локальна та місцева [13, с. 16-17].

Закон України від 25 червня 1991 р. «Про охорону навколишнього природного середовища» визначає екологічну безпеку як стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічного стану та виникнення небезпеки для здоров'я людей. Вона гарантується громадянам України здійсненням широкого комплексу взаємопов'язаних політичних, економічних, організаційних, державно-правових та інших заходів (ч. 2 ст. 50 Закону) [6, с. 651].

Фактично держава мала й має різні важелі впливу на природокористувачів, аби примусити їх не порушувати вимог екологічної безпеки, вести екологічно збалансоване господарство. Звичайно, ще треба багато зробити по впорядкуванню законодавства з цього питання, але слід подбати й про те, щоб додержання екологічних вимог було вигідним для підприємств – лише тоді вони його виконуватимуть. Застосуванням тільки засобів адміністративного впливу (контроль, адміністративна відповідальність конкретних керівників підприємств) ще ніколи не вдавалося забезпечити ефективного дотримання законодавства. Під економічними ж важелями впливу слід розуміти не тільки плату за використання природних ресурсів, за забруднення навколишнього середовища, за складування відходів, але й впровадження податкових пільг за впровадження екологічних технологій, збалансованого виробництва [32, с. 63-64].

В умовах державної монополізованої економіки ні штрафи, ні економічні санкції не могли бути достатньо ефективними – гроші, які нібито мали спрямовуватись на екологічні проекти, не завжди використовувалися за призначенням. Лише плюралізм власності, наявність різних природокористувачів, рівність їх перед законом відповідно до ст. 13 Конституції дали державі можливість ефективно впливати на стан справ в охороні довкілля, держава має можливість ставати на позицію особи і захищати її права, оскільки за всіх природокористувачів, які є суб'єктами комунальної чи приватної власності, держава вже не відповідає. Не можна від неї вимагати надмірно багато: держава не зможе одночасно виробляти автомобілі, ракети, танки,

взуття, харчі і саму себе контролювати, щоб при виробництві усіх цих життєво необхідних для людини речей дотримувались екологічні нормативи. Якщо ж держава позбавляється цього виробничого тягаря – вона дійсно може стати на позицію особи і захищати її екологічні права [11, с. 74].

Ст. 16 Конституції, яка визначає «забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу» обов'язками держави. Отже, екологічна функція держави тепер має розвиватися значно ширше, ніж раніше.

Ст. 49 передбачає не тільки право кожного на охорону здоров'я, але й обов'язок держави дбати про санітарно-епідемічне благополуччя.

У ст. 85 (п. 6) зазначено, що парламент затверджує загальнодержавні програми охорони довкілля.

Ст. 92 визначає, що тільки законами як правовими актами вищої юридичної сили визначаються «правовий режим власності», основи екологічної безпеки, «засади використання природних ресурсів, виключної (морської) економічної зони, континентального шельфу, освоєння космічного простору» [11, с. 74-75].

Таким чином, як ми бачимо, держава нарешті дістала необхідні правові норми на конституційному рівні для подальшого успішного вирішення тих екологічних проблем, які є в Україні. Але, звичайно, одним лише Основним Законом створити повноцінну правову базу для суттєвого поліпшення екологічної ситуації неможливо, тому екологічна безпека відображається у правових приписах як певна сфера пріоритетності будь-якої діяльності, а у Законі України від 25 червня 1991 р. «Про охорону навколишнього природного середовища», Законі України від 9 лютого 1995 р. «Про екологічну експертизу» та в інших актах законодавства — як основний принцип еколого-правового регулювання та напрям державної екологічної політики України [11, с. 75].

Проте не лише держава має вирішувати екологічні проблеми. Україна прагне до розбудови громадянського суспільства і тому, відповідно, все більшу роль мають відігравати громадські недержавні організації. Хоча у наш час частково згорнули свою діяльність українська екологічна асоціація «Зелений світ», партія

«зелених» України, широкопланову роботу продовжує вести Українська екологічна академія наук, але ж її завдання є більш науково-дослідницькими, ніж громадськими. Політичну, громадську, лобістську діяльність у першу чергу мають проводити партія «зелених» і «Зелений світ». Навіть тягар історичної відповідальності перед нинішніми і прийдешніми поколіннями не забезпечує активізації роботи цих важливих представників громадянського суспільства [11, с. 50-51].

Правові приписи про екологічну безпеку містяться сьогодні на рівні конституційного, законодавчого та підзаконного нормативно-правового регулювання. Це означає, що екологічно безпека чітко отримала «статус» правової категорії, а норми, які регламентують відносини щодо її забезпечення, ґрунтуються у відносно окремому блоці законодавства України на рівні мети, завдань та механізму правового забезпечення [11, с. 51].

Але в той же час, однією з основних проблем розвитку екологічного законодавства сьогодні полягає у тому, що закони, які приймає Верховна Рада, ще часто мають декларативний характер, вони не є законами прямої дії, як Конституція. Закони приймаються, а в них міститься багато посилань на інші законодавчі акти – і виникає необхідність у прийнятті додаткових положень чи навіть змін. Але ж якщо ми передбачили у Конституції України, що норми екологічної безпеки вирішуються законодавчими актами, то постанови Кабінету Міністрів чи рішення міністерств і відомств не можуть регулювати цієї сфери.

Звичайно, під час роботи над екологічним законодавством треба враховувати й зарубіжний досвід. Але Україна має й багато власних відкриттів в галузі екологічного права, які ще невідомі в інших країнах. Серед них – Закон про охорону атмосферного повітря, у якому йдеться про оплату використання повітря у промислових потребах. Природний ресурс використовується для виробництва, і ніхто за це не платить! На жаль, хоч після прийняття закону і були дані вказівки про розроблення відповідних нормативів по визначенню і нарахуванню платні, але саме через відсутність цих методик згодом Мінекобезпеки поставило питання про скасування ряду положень закону замість відкладення введення відповідних статей у дію [11, с. 51-52].

Загалом же першочергова причина тієї екологічної ситуації, яку ми маємо нині в Україні, – екологічний та еколого-правовий нігілізм, ігнорування вимог екологічної безпеки у господарській діяльності...

Саме тому, на нашу думку, державна політика у сфері екології, як і будь якій іншій сфері повинна базуватися на стабільній системі законодавства, актів, нормативів, але ця система, особливо у перехідний період повинна бути еластичною, тобто вміти швидко реагувати на зміни навколишніх компонентів, вміти пристосовуватися до змін занадто складного середовища. І це є дуже ефективним засобом подолання екологічної кризи та забезпечення природоохоронної функції держави .

Основні напрями втілюватимуться за допомогою системи екологічного права. Правовий механізм має надати основним напрямам чіткої цілеспрямованості, формальної визначеності, загальнообов'язковості, сприяти врегулюванню відносин у галузі екології, застосуванню превентивних, оперативних, стимулюючих і примусових заходів до юридичних та фізичних осіб щодо використання природних ресурсів та їх відходів і юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства. Варто підкреслити, що юридичному опосередкуванню суб'єктивного права громадян на екологічну безпеку сприяли не тільки закріплення їх в нормативно-правових актах, а й наукові підходи, які викристалізувалися в еколого-правовій та іншій спеціальній літературі, хоч фундаментальних досліджень у цій сфері й досі бракує.

Існує потреба у з'ясуванні можливості забезпечення реалізації та захисту права людини на сприятливе навколишнє природне середовище. Що мається на увазі під цією категорією? Етимологічну основу терміна «сприятливий» становить слово «сприяти», зміст якого у словнику Б.Грінченка визначається словами «благоприятствовать», «доброжелательствовать», «способствовать», «содействовать», «помогать». Очевидно, що досить влучним є російський термін «благоприятный», коренева основа якого пов'язана зі словом «благо» [43, с. 47].

Справді, навколишнє природне середовище є природним благом для людини і суспільства в цілому, інших живих організмів, як умова, місце і джерело їх існування та життєдіяльності.

Однак чи є це благо таким для людини з точки зору його сприяння її здоров'ю та життю? Що є мірилом, показником сприятливості довкілля? Чинне законодавство однозначної відповіді на ці питання не дає, оскільки існують різні підходи до кількісного виміру окремих елементів навколишнього природного середовища – питної води, атмосферного повітря, ґрунтів тощо. Та й взагалі навряд чи можна у нормативно-правовому порядку визначити сприятливість довкілля для людини та інших живих організмів. З урахуванням цього ми вважаємо, що «сприятливе навколишнє середовище» («сприятливе навколишнє природне середовище», «сприятливе довкілля») – це категорія з переважанням не кількісних, а якісних ознак. Тому вона має оціночний характер, а її зміст залежить здебільшого від інтерпретатора. Отже, у ній переважають суб'єктивні чинники.

Сприятливість навколишнього природного середовища доцільно вважати однією із змістових ознак права на безпечне для життя і здоров'я людини навколишнє природне середовище, яке становить основу такої більш широкої правової категорії, як «право громадян на екологічну безпеку».

Безпечне довкілля має характеризуватися насамперед сприятливістю для здоров'я і життя людини та громадянина. Відсутність цієї ознаки свідчить про дискомфортність стану навколишнього природного середовища, про те, що він містить елементи несприятливості, а отже, й небезпеки для людини і громадянина.

Певний інтерес становить і наукова доктрина «права на здорове навколишнє природне середовище». Адже оздоровлення, реабілітація довкілля – актуальне завдання для будь-якої держави. Не є винятком у цьому відношенні й Україна, яка зазнала екологічного лиха внаслідок Чорнобильської катастрофи та надзвичайних екологічних ситуацій, що час від часу виникають у різних регіонах, справляючи негативний вплив на здоров'я і життя громадян [26, с. 41-42].

Проте чи можна за нинішніх умов вести мову про забезпечення суб'єктивного права громадян на здорове навколишнє природне середовище? Вважаємо, що юридичних підстав для цього не існує. Уявляється, що вказана наукова гіпотеза належить скоріше до категорії бажаного, ніж дійсного.

Чим же характеризується, за задумом прибічників цієї доктрини, здорове навколишнє природне середовище? Це природні умови, які є незабрудненими і

дозволяють споживання безпечних для здоров'я природних благ. Отже, здорове навколишнє природне середовище пов'язується з відносно чистими природними умовами і безпечністю використання (споживання) благ природи. Тобто простежується прямий зв'язок цього середовища з безпекою його використання для здоров'я людини. Причому безпека виступає обов'язковою умовою такого природного стану за логікою «безпечне середовище – здорове середовище».

Варто уточнити позицію щодо споживання безпечних для здоров'я природних благ. Треба зазначити, що використовуються особою не самі природні блага, а природні властивості довкілля. Це необхідне для забезпечення життя і здоров'я людини, оскільки використання ресурсів природи належить вже до сфери природокористування, яке охоплюється самостійним блоком правового регулювання з додержанням, зокрема, і вимог екологічної безпеки.

Отже, здорове навколишнє природне середовище має відносно самостійне значення як показник безпечності. Юридичні критерії такого стану довкілля законодавче не визначені, а тому вести мову про те, що зазначене суб'єктивне право громадян вже врегульоване, передчасно, оскільки відсутні як механізми його реалізації, так і гарантії захисту цього права у разі його порушення [26, с. 42].

Реальний стан здорового навколишнього природного середовища характеризується здебільшого екологічними і соціально-медичними показниками, тобто сукупністю природних і соціально-природних факторів, які виключають настання будь-яких генетичних, психологічних, психічних, фізіологічних, патологічних та інших афектів у конкретних природно-соціальних умовах та у процесі життя людини.

Все це дозволяє говорити про доцільність здійснення системи профілактичних заходів, спрямованих на забезпечення сталого здорового (чистого, незабрудненого) навколишнього природного середовища як передумови реалізації права громадян на екологічну безпеку.

Такий підхід відповідає принципу, згідно з яким зазначене право тісно пов'язане з забезпеченням здоров'я і життя людини, які, як і сама людина, її честь, гідність, недоторканність та безпека, визнаються у нашій державі найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України) [27, с. 36-37].

Ця позиція певною мірою узгоджується з положенням ст. 5 Закону «Про охорону навколишнього природного середовища» про те, що здоров'я і життя людей підлягають державній охороні від негативного впливу несприятливої екологічної обстановки [22, с. 25].

Важливим чинником та ознакою безпечного навколишнього природного середовища є така його якість, яка характеризується наявністю хімічних, фізичних, біологічних та інших елементів і сумішей, що не порушують природного балансу фізичного зв'язку людини і довкілля, не знижують його природні можливості до самовідновлення і не перевищують встановлених законодавством нормативів екологічної безпеки. Якісний стан навколишнього природного середовища визначається у нормативно-правовому порядку, на підставі якого до суб'єкта, що здійснює екологічно небезпечну діяльність, доводяться конкретні показники. Цій особі видається спеціальний дозвіл на здійснення такої діяльності, на неї покладаються обов'язки, пов'язані з забезпеченням права громадян на екологічну безпеку. Держава ж має брати на себе обов'язок щодо запобігання проявам стихійних явищ та забезпечення природної безпеки громадянам, які перебувають у межах України.

Усе сказане вище дає підстави стверджувати, що розглядуване нами суб'єктивне право громадян реалізується не у загальних правовідносинах, а у правовідносинах, що складаються у сфері екологічної безпеки. У цих правовідносинах суб'єктами виступають громадяни як уповноважені особи, яким корелюють особливі обов'язки зобов'язаних юридичних і фізичних осіб, котрі здійснюють екологічно небезпечну діяльність, та держави щодо забезпечення природної безпеки. Такі відносини мають абсолютний характер і займають особливе місце у системі об'єктивно існуючого екологічного права та його складової – права екологічної безпеки [24, с. 74].

З суб'єктивної точки зору, можна вести мову про те, що якість довкілля є не тільки важливою ознакою права громадян на безпечне для їх життя та здоров'я навколишнє природне середовище, а й юридичним критерієм і важливою правовою гарантією реалізації їх права на екологічну безпеку, яка визначається нормативами останньої. Такі нормативи закріплені у Законі «Про

охорону навколишнього природного середовища» (ст. 33), Водному кодексі України (ст. 36), Законі України від 16 жовтня 1992 р. «Про охорону атмосферного повітря» (ст. 7).

Саме нормативи екологічної безпеки містять кількісні та якісні показники. Вони є тими юридичними фактами, які в конкретній екологічній ситуації визначають якість довкілля і свідчать про додержання відповідними особами права громадян на екологічну безпеку або (у разі перевищення цих нормативів) стають підставою для кваліфікації дій чи пасивної поведінки зобов'язаних осіб як правопорушень у сфері екологічної безпеки [21, с. 254].

Ця обставина має надзвичайно важливе значення для практики правозастосування, оскільки порушення інших екологічних нормативів може розглядатися як різновид екологічного правопорушення, але не у сфері екологічної безпеки. Скажімо, перевищення гранично допустимих викидів в атмосферне повітря, скидів у водне чи морське середовище забруднюючих речовин, рівнів шкідливого впливу на людину фізичних та біологічних факторів можуть призводити до відповідних екологічних правопорушень – водних, у галузі охорони атмосферного повітря тощо, які не є різновидами правопорушень у сфері екологічної безпеки, оскільки не порушують нормативів останньої як особливої ознаки якості довкілля.

Варто зазначити, що такі правопорушення можуть справляти негативний вплив на чистоту навколишнього природного середовища, знижувати ступінь його сприятливості і навіть якості. Однак якщо ці правопорушення не виходять за межі нормативів екологічної безпеки, вони пов'язуються не з правом громадян на неї, а з їх іншими екологічними правами, передбаченими системою екологічного права і законодавства України [25, с. 8].

Порушення нормативів екологічної безпеки є свідченням порушення безпеки (тобто створення небезпеки) як важливої ознаки якості довкілля і нормативної ознаки права громадян на екологічну безпеку, а зазначені дії або бездіяльність підлягають кваліфікації на підставі системи ознак екологічного ризику, що має передбачати підвищену юридичну відповідальність.

На думку В.І.Андрейцева, з метою вдосконалення і спрощення процедури встановлення факту порушення суб'єктивного права громадян на екологічну безпеку доцільно у Законі «Про охорону навколишнього природного середовища» та у підготовленому науковцями проекті закону про екологічну (природно-техногенну) безпеку зафіксувати такі уніфіковані нормативи екологічної безпеки, як рівень екологічно безпечної діяльності та рівень природної безпеки. Причому вони мають ґрунтуватися на викладених вище положеннях і відповідати вимогам екологічного права ЄС і принципам міжнародно-правового регулювання у цій сфері [12, с. 18-19].

Таким чином, можна констатувати, що право громадян на екологічну безпеку є інтегрованою категорією, яка ґрунтується на загальнолюдському природному праві на безпеку, що дістало юридичне оформлення на конституційному рівні та деталізоване у чинному законодавстві, якому притаманні деякі особливості.

Цей різновид екологічних прав тісно пов'язаний з правом громадян на життя і здоров'я, що свідчить про його чітку гуманістичну спрямованість та обумовлює особливу законодавчу гарантованість. Зазначене право має переважно немайновий характер (хоч це не виключає останнього у разі заподіяння шкоди) і передбачає пріоритет охорони і захисту благ людини як біологічного і соціального організму, а також безпечних соціально-природних умов її життя. Воно відзначається суб'єктивним характером, є невід'ємним елементом еколого-соціального добробуту людей, відображаючи спосіб та характер їх життя у конкретній екологічній обстановці під впливом існуючих екологічних загроз, соціально-економічного розвитку держави, реалізації її зовнішньої та внутрішньої екологічної політики [12, с. 19].

Право громадян на екологічну безпеку тісно пов'язане з низкою галузевих екологічних прав, зокрема на сталу безпечну екологічну обстановку; екологічне благополуччя; використання корисних властивостей природи для задоволення життєво необхідних фізіологічних та духовних потреб людей; охорону їх життя і здоров'я від небезпечних природних умов та природно-антропогенних факторів, передбачених нормами чинного екологічного законодавства.

Уявляється, що нині назріла необхідність піднесення правових ідей про право громадян на екологічну безпеку на дещо вищій «щабель» у зв'язку з орієнтацією України на вступ до Європейського Союзу (ЄС). Причому потрібно зазначити, що це право як окрема ланка правових можливостей фізичних осіб у рамках ЄС не легалізоване і у концептуальному відношенні не є загально визнаним. Тож першочерговим завданням представників нашої держави у міжнародних організаціях є ініціювання постановки питання про піднесення зазначених правових принципів на рівень європейського, а згодом і міжнародно-правового регулювання [23, с. 146].

У цей же час право громадян України на екологічну безпеку порушується у зв'язку з неправомірними переробкою та утилізацією відходів, у тому числі й відходів природних рослинних ресурсів. У статті 1 Закону України «Про відходи» дано визначення поняття «відходи» (будь-які матеріали і предмети, що утворюються у процесі людської діяльності і не мають подальшого використання за місцем утворення чи виявлення та яких ї власник повинен позбутися шляхом утилізації чи видалення) [4, с. 242].

Державна політика щодо поводження з відходами, що відображена у законодавстві, здійснюється за наступними напрямками:

- а) забезпечення повного збирання і своєчасного знешкодження та видалення відходів, а також дотримання правил екологічної безпеки при поводженні з ними;
- б) зведення до мінімуму утворення відходів і зменшення їх небезпечності;
- в) забезпечення комплексного використання матеріально-сировинних ресурсів;
- г) сприяння максимально можливій утилізації відходів шляхом прямого повторного чи альтернативного використання ресурсно-цінних відходів;
- г) забезпечення безпечного видалення відходів, що не підлягають утилізації, шляхом розроблення відповідних технологій, екологічно безпечних методів і засобів поводження з відходами;
- д) організація контролю за місцями чи об'єктами розміщення відходів для запобігання шкідливому впливу їх на навколишнє природне середовище та здоров'я людини;

е) здійснення комплексу науково-технічних і маркетингових досліджень для виявлення та визначення ресурсної цінності відходів з метою їх ефективного використання;

є) сприяння створенню об'єктів поводження з відходами;

ж) забезпечення соціального захисту працівників, зайнятих у сфері поводження з відходами;

з) обов'язковий облік відходів тощо [31, с. 34].

Головним напрямком вирішення проблеми забруднення довкілля відходами є їх утилізація. Під утилізацією відходів розуміється їх (відходів) використання як вторинних матеріальних чи енергетичних ресурсів. При цьому утилізація відходів має не тільки велике екологічне значення (сприяє захисту довкілля від негативного впливу відходів), а й економічне та забезпечує ощадливе використання матеріально-сировинних і енергетичних ресурсів. У статті 1 Закону України «Про відходи» законодавець подає також визначення понять «поводження з відходами» (дії спрямовані на запобігання утворенню відходів, їх збирання, перевезення, зберігання, оброблення, утилізацію, видалення, знешкодження і захоронення, включаючи контроль за цими операціями та нагляд за місцями видалення); «перероблення (оброблення) відходів» (здійснення будь-яких технологічних операцій, пов'язаних із зміною фізичних чи біологічних властивостей відходів, з метою підготовки їх до екологічно безпечного зберігання, перевезення, утилізації чи видалення); «утилізація відходів» (використання відходів як вторинних матеріальних чи енергетичних ресурсів) [4, с. 242].

З метою забезпечення утилізації відходів законодавство покладає на суб'єктів господарської діяльності певні обов'язки. Вони, зокрема, зобов'язані: забезпечувати приймання й утилізацію використаних пакувальних матеріалів і тари, у яких знаходилася продукція господарської діяльності, або укладати угоди з відповідними організаціями на їх збирання й утилізацію; на основі матеріально-сировинних балансів виробництва виявляти та вести первинний поточний облік кількості, типу й складу відходів, що утилізуються, і подавати щодо них статистичну звітність у встановленому порядку; забезпечувати повне

збирання, належне зберігання та недопущення знищення й псування відходів, для утилізації яких в Україні існує відповідна технологія, що відповідає вимогам екологічної безпеки; здійснювати організаційні, науково-технічні та технологічні заходи для максимальної утилізації відходів, реалізації чи передачі їх іншим споживачам або підприємствам, установам та організаціям, що займаються збиранням, обробленням та утилізацією відходів; мати ліцензії на здійснення операцій у сфері поводження з небезпечними відходами і/або на право провадження діяльності, пов'язаної із збиранням і заготівлею окремих видів відходів як вторинної сировини, і/або дозвіл на транскордонне перевезення небезпечних відходів; передбачати при укладанні угод на поставку в Україну товарної продукції утилізацію чи вивезення з України використаних пакувальних матеріалів і тари; виконувати обов'язки, передбачені законодавством, щодо запобігання забрудненню навколишнього природного середовища відходами [32, с. 63-64].

З метою забезпечення збирання, оброблення, збереження й аналізу інформації про об'єкти утворення, оброблення й утилізації відходів ведеться їх реєстр, у якому визначаються номенклатура, обсяги утворення, кількісні та якісні характеристики відходів, інформація про поводження з ними та заходи щодо зменшення обсягів утворення відходів і рівня їх небезпеки. Реєстр об'єктів утворення, оброблення й утилізації відходів ведеться на підставі звітних даних виробників відходів, відомостей спеціально уповноважених органів виконавчої влади у сфері поводження з відходами. Порядок ведення реєстру об'єктів утворення, оброблення й утилізації відходів визначається Кабінетом Міністрів України.

Організаційно-економічні заходи щодо забезпечення утилізації відходів, визначені законодавством, передбачають: надання суб'єктам підприємницької діяльності, які утилізують, зменшують обсяги утворення відходів і впроваджують у виробництво маловідходні технології, відповідно до законодавства податкових, кредитних та інших пільг; надання в установленому законодавством порядку податкових, кредитних та інших пільг суб'єктам підприємницької діяльності, які здають відходи як вторинну сировину та

займаються збиранням і заготівлею таких відходів; визначення пріоритетів щодо фінансування за державним контрактом підприємств, що впроваджують маловідходні технології, обробляють і утилізують відходи; цільове фінансування науково-дослідних робіт з конкретних проблем утилізації відходів і зменшення їх утворення; надання можливості залишати частину коштів від платежів за розміщення відходів на фінансування заходів щодо утилізації відходів і зменшення обсягів їх утворення відповідно до обґрунтованих інвестиційних проектів і програм; створення фондів для цільового фінансування заходів щодо утилізації відходів за рахунок добровільних внесків виробників відходів, їх власників, вітчизняних та іноземних суб'єктів господарської діяльності, окремих громадян, екологічного страхування тощо [33, с. 186-187].

З метою стимулювання заходів щодо утилізації відходів суб'єктам господарської діяльності, які утилізують відходи в процесі виробництва продукції (виконання робіт, надання послуг), здійснюють їх збирання і заготівлю, будівництво підприємств і цехів, а також організують виробництво устаткування для утилізації відходів, беруть пайову участь у фінансуванні заходів щодо утилізації відходів і зменшення обсягів їх утворення, можуть надаватися відповідно до законодавства України:

а) пільги щодо оподаткування прибутку від реалізації продукції, виготовленої з використанням відходів;

б) пріоритетне державне кредитування;

в) спеціальні державні субсидії на зменшення відсотків за банківські кредити, пов'язані з інвестиціями, що спрямовуються на утилізацію відходів і виготовлення відповідного устаткування [26, с. 24-25].

Основними принципами державної політики у сфері поводження з відходами є пріоритетний захист навколишнього природного середовища та здоров'я людини від негативного впливу відходів, забезпечення ощадливого використання матеріально-сировинних та енергетичних ресурсів, науково обґрунтоване узгодження екологічних, економічних та соціальних інтересів суспільства щодо утворення та використання відходів з метою забезпечення його сталого розвитку.

РОЗДІЛ II

ПОВОДЖЕННЯ З ВІДХОДАМИ ПРИРОДНИХ РОСЛИННИХ РЕСУРСІВ

2.1. Суспільно-небезпечні діяння в галузі поводження з відходами природних рослинних ресурсів

Проблема екологічної безпеки уже давно не є проблемою окремої держави, вона з часом носить все більш глобальний характер. Людина намагається обмежити викиди підприємств у атмосферу, концерн “Дженерал моторс” створює екологічно чистий автомобіль “Автономія”, що працює на водні, і єдиними відходами роботи якого є вода та пар, проте в той же час мало кому відомо, що значною мірою навколишнє природне середовище забруднюється за рахунок неправомірних переробки та утилізації відходів природних рослинних ресурсів (які, за даними дослідження в межах проекту TACIS складають 2,6% усіх побутових відходів; при цьому, очевидно, цей показник в середньому по Україні буде коливатися в сторону збільшення), зокрема, їх спалювання, адже саме цей спосіб утилізації опалого листя є найпоширенішим в наш час [18, с. 25-26].

Проте, ще меншій кількості людей відомо, що таке, на перший погляд, невинне діяння як спалювання об'єктів рослинного світу (листя, стерні тощо) є порушенням Кодексу України про адміністративні правопорушення, тобто адміністративним проступком.

Адміністративним правопорушенням (проступком), згідно зі ст. 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення, визнається протиправна, винна (умисна чи необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління, і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність [2, с. 35].

Під складом адміністративного правопорушення законодавець розуміє передбачену нормами права сукупність об'єктивних і суб'єктивних ознак, за наявності яких те чи інше діяння можна кваліфікувати як адміністративне правопорушення. Він криє в собі: об'єкт; об'єктивну сторону; суб'єкт; суб'єктивну сторону [35, с. 367-368].

Поняття «об'єкт адміністративного правопорушення» трактується законодавцем як сукупність суспільних відносин, що охороняються адміністративним правом, а також регулюються нормами цивільного, екологічного, трудового, земельного, фінансового права, за порушення яких накладаються адміністративні стягнення [2, с. 35].

Зокрема недотримання норм утилізації відходів природних рослинних ресурсів, встановлених нормами екологічного права, завдає шкоди здоров'ю людини та атмосферному повітрю, що, в свою чергу, негативно відбивається на стані навколишнього природного середовища, в результаті чого порушується право людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля [5, с. 520]. Тобто безпосереднім об'єктом даного правопорушення є шкода здоров'ю людини та атмосферному повітрю.

Родовим об'єктом правопорушення є порушення правил охорони природи, а саме шкода навколишньому природному середовищу, тобто порушення Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». Загальним об'єктом правопорушення є порушення права людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля, яке гарантується статтею 53 Конституції України.

Згідно з статтею 77-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення, за спалювання сухої рослинності та її залишків накладаються адміністративні стягнення у розмірі від 85 до 170 гривень [2, с. 114-115].

Об'єктивна сторона адміністративного правопорушення знаходить прояв у дії чи бездіяльності, що заборонені адміністративним правом [35, с. 370].

Об'єктивна сторона адміністративного правопорушення «Порушення утилізації та переробки об'єктів рослинного світу» знаходить прояв у дії (спалювання), що заборонена статтею 77-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення «Самовільне випалювання сухої рослинності або її залишків»: випалювання стерні, луків, пасовищ, ділянок із степовою, водно-болотною та іншою природною рослинністю, рослинності або її залишків у смугах відводу автомобільних доріг і залізниць, а також опалого листя у парках, інших зелених насадженнях та газонів у населених пунктах без дозволу органів державного контролю у галузі охорони навколишнього природного середовища або з порушенням умов такого дозволу тягне за собою накладення штрафу на громадян від п'яти до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб – від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (Законом України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення від 20 листопада 2003 року № 1299-IV розмір стягнень з посадових осіб було збільшено з десяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, тобто в десять разів).

Ті самі дії, вчинені в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду, (згідно Закону України «Про природно-заповідний фонд України» від 16 червня 1992 року, природно заповідний фонд – це ділянки суходолу і водного простору, природні комплекси та об'єкти, які мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну та іншу цінність, а тому виокремлені з метою збереження природного середовища, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та екологічної безпеки України; до природно-заповідного фонду відносять: природні об'єкти – заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища; штучні об'єкти – ботанічні сади,

дендрологічні парки, зоологічні парки, парки – пам'ятки садово-паркового мистецтва.) тягнуть за собою накладення штрафу на громадян від п'яти до восьми неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб – від семи до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [7, с. 651].

Тобто, спалювання опалого листя є порушенням статті 50 Конституції України, статті 77-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення, Законів України “Про охорону навколишнього природного середовища” та “Про охорону атмосферного повітря”, а отже – адміністративним правопорушенням.

Суб'єктами адміністративних правопорушень, в тому числі і адміністративного правопорушення «Порушення утилізації та переробки об'єктів рослинного світу», виступають громадяни чи посадові особи. Адміністративній відповідальності підлягають осудні особи (такі, які на момент споєння злочину усвідомлювали характер і значення свого діяння та могли керувати своїми діями), яким на момент скоєння правопорушення виповнилося 16 років. Згідно з статтею 24-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення, за вчинення адміністративних правопорушень до неповнолітніх у віці від 16 до 18 років можуть бути застосовані такі засоби впливу: зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення у потерпілого; застереження; догана або сувора догана; передача неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічному або трудовому колективу за їх згодою, а також окремим громадянам на їх прохання [2, с. 13].

І якщо громадяни України несуть адміністративну відповідальність за спалювання опалого листя за порушення статті 77-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення «Самовільне випалювання сухої рослинності або її залишків» лише власними діями, то посадові особи несуть відповідальність за спалювання опалого листя не тільки за порушення статті 77-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення “Самовільне випалювання сухої рослинності або її залишків” власними діями, а й за порушення цієї статті іншими особами, насамперед підлеглими. На них накладається дисциплінарне стягнення, якщо правопорушення (спалювання опалого листя) було здійснене під час виконання підлеглими службових обов'язків.

За спалювання опалого листя неповнолітніми адміністративну відповідальність несуть батьки, оскільки в даному випадку вони є знаряддям вчинення злочину.

Іноземні громадяни та особи без громадянства за спалювання опалого листя, згідно з чинним законодавством України, підлягають адміністративній відповідальності на загальних підставах.

Суб'єктивна сторона адміністративного правопорушення охоплює вину, мотив і мету поведінки правопорушника.

Вина – психічне ставлення суб'єкта права до здійснюваних ним діянь чи бездіяльності та їх наслідків, виражене у формі умислу чи необережності.

Мотив – це внутрішні процеси, що відображаються у свідомості особи і спонукають її скоїти правопорушення. Мотив близько наближається до вини, але не зливається з нею. Він впливає на свідомість людини, зумовлює характер її дій, формує спрямованість волі, визначає зміст вини.

Мета – це уява особи, котра скоює правопорушення, про бажаний результат, до якого вона прагне [48, с. 147].

Неправомірна переробка та утилізація відходів природних рослинних ресурсів – це умисне адміністративне правопорушення, тобто особа, яка його вчинила, усвідомлювала протиправний характер своїх дій, передбачала їх шкідливі наслідки і бажала їх або свідомо допускала настання цих наслідків (прямий умисел).

Адже більшість людей знає про шкідливий вплив неправомірної переробки та утилізації відходів природних рослинних ресурсів на навколишнє природне середовище та організм людини, але для того, щоб уникнути проблем з утилізацією відходів природних рослинних ресурсів, його просто спалюють. Тобто, як бачимо, неправомірна переробка та утилізація (зокрема, спалювання) відходів природних рослинних ресурсів безперечно є адміністративним правопорушенням, оскільки при спалюванні опалого листя наявні всі ознаки, за якими його можна кваліфікувати як адміністративне правопорушення: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона.

2.2. Екологічно чисті способи переробки та утилізації відходів природних рослинних ресурсів

Полтаву не даремно називають одним із найкращих та найохайніших міст світу, адже за кількістю зелених насаджень нашому місту фактично немає рівних як в Україні, так і, без перебільшення, в усьому світі.

Але з кожним роком у нашому місті збільшується кількість сміття. Не зважаючи на всі зусилля міської влади, почали масово з'являтися купи сміття у несанкціонованих для цього місцях (і не тільки у несанкціонованих, а й навіть біля контейнерів для сміття).

Органи виконавчої влади міста усіма силами намагаються вирішити це питання, зокрема, шляхом прийняття рішення «Про здійснення контролю над благоустроєм та санітарним станом вулиць міста Полтави» від 8 листопада 2006 року [9], а також рішення Полтавської міської ради від 5 червня 2007 року «Про затвердження Правил благоустрою та забезпечення чистоти і порядку» [8].

Настільки ефективними є дані рішення та настільки вони виконуються пересічним полтавцями можемо говорити на основі результатів опитування серед студентів вищих навчальних закладів III – IV рівня акредитації міста Полтави (усього протягом вересня 2015 року було опитано 200 респондентів у п'ятьох найбільших ВНЗ Полтави – Українській медичній стоматологічній академії (місто Полтава), Полтавській державній аграрній академії, Полтавському університеті економіки і торгівлі, Полтавському національному технічному університеті імені Юрія Кондратюка, Полтавському національному педагогічному університеті імені В.Г.Короленка) [16, с. 184].

Зокрема, 34 % респондентів вважають, що рівень благоустрою підвищився після введення в дію рішення Полтавського міського виконавчого комітету від 8 листопада 2006 року «Про здійснення контролю на благоустроєм та санітарним станом вулиць м. Полтави» та «Правил благоустрою та забезпечення чистоти і порядку», у той час як, відповідно, 66% вважають, що рівень благоустрою після уведення в дію цих рішень не підвищився, або навіть, знизився.

Результати цього ж опитування засвідчили, що 38% полтавців систематично порушують рішення Полтавського міського виконавчого комітету від 8 листопада 2006 року «Про здійснення контролю на благоустроєм та санітарним станом вулиць м. Полтави» та «Правила благоустрою та забезпечення чистоти і порядку», у той час як лише 8,5% відсотка або особисто за викидання сміття у несанкціонованих для цього місцях, або знайомі з людьми, які несли відповідальність за дані правопорушення.

Тобто, можемо стверджувати, що на даному етапі мешканці територіальної громади міста Полтави не можуть у повному обсязі реалізувати своє право на чисте довкілля, передбачене статтею 50 Конституції України. Більшість полтавців вважають, що головною причиною цього є недостатня робота правоохоронних органів.

Зокрема, рівнем забезпечення охорони правопорядку в місті Полтаві задоволені 33% опитаних, рівнем професіоналізму правоохоронних органів – лише 6%, а довіряють органам внутрішніх справ 6,5% респондентів.

Очевидно, що необхідно вживати певних заходів для покращення охорони правопорядку. Найбільш дієвим механізмом, на нашу думку, є створення народних дружин, до складу яких найбільш активно необхідно залучати студентів історичного факультету Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка та Полтавського юридичного інституту з метою реалізації на практиці набутого ними теоретичного досвіду.

Проте, для того, щоб людина відмовилася від переробки утилізації відходів природних рослинних ресурсів шляхом спалювання, не обов'язково застосовувати методи примусу; інколи краще застосувати метод переконання, зокрема, запропонувати інші способи утилізації опалого листя, які були б для неї більш вигідні. Разом з тим, ці способи утилізації опалого листя повинні бути і екологічно чисті. Та чи існують такі способи?

Опрацювавши літературні джерела та провівши численні дослідження ми дійшли висновку, що найбільш ефективними та екологічно чистими способами переробки та утилізації відходів природних рослинних ресурсів є його компостування та утилізація за допомогою дощових черв'яків [55, с. 124-125].

Компостування відходів природних рослинних ресурсів засноване на використанні сукупної діяльності різних груп мікроорганізмів та безхребетних тварин. У результаті їх діяльності в ямах і буртах створюється сприятливий режим температури для розкладу цих відходів [46, с. 102].

Бурти, зазвичай, закладають заввишки 3 м і завширшки 1,5 м (довжина залежить від розмірів доступної для компостування площі та кількості відходів природних рослинних ресурсів). На дно бурта потрібно класти шар торфу, провітреного протягом 2-3 місяців, внаслідок чого в нього окислились шкідливі домішки, або дернової землі завтовшки 20-30 см. Поверх торфу чи землі потрібно шарами накладати відходи. Кожен шар трохи ущільнити і пересипати попелом, мергелем, дефекатом або звичайною землею. Для прискорення процесу гниття такий компост потрібно кілька разів полити гноївкою і час від часу перелопачувати [46, с. 102-103].

Що ж до вмісту поживних речовин, то компост з відходів природних рослинних ресурсів не поступається навіть перед гноєм, оскільки в цих відходах досить велика кількість органічних і неорганічних речовин. І тому в компості з відходів природних рослинних ресурсів міститься така кількість поживних речовин: азоту – близько 1 %, фосфору – близько 0,3%, калію – близько 0,6%, коли в гноєві: азоту – близько 1%, фосфору – близько 0,4 %, калію – близько 0,5%

Тобто, виготовлення компостів – екологічно чистий, ефективний та економічно вигідний спосіб утилізації відходів природних рослинних ресурсів, при застосуванні якого можна не тільки утилізувати ці відходи, а й значно підвищити урожай с/г культур як на колгоспних полях, так і на присадибних ділянках [46, С. 124-125].

Ґрунтотворна ж робота дощових черв'яків відома здавна. Ще Ч.Дарвін протягом майже 50 років досліджував саме ґрунтотворну роботу дощових черв'яків. Уперше він повідомив про свої дослідження у невеликій статті, що була опублікована в 1837 році, а детально результати своїх багаторічних дослідів над дощовими черв'яками Дарвін описав в окремій книзі “Утворення рослинного покриву діяльністю дощових черв'яків”, що вийшла з друку у 1881

році. У цій книзі він показав, що за 1 рік на площі 1 м² дощовими черв'яками було винесено на поверхню до 4 кг. ґрунту. Затягуючи в свої нори опале листя та інші рослинні залишки, черв'яки сприяють нагромадженню в ґрунті органічних речовин та утворенню біогумусу. Біогумус – це органічна речовина, яка утворюється в результаті діяльності дощових черв'яків. Проходячи через їх кишечник, складні речовини перетворюються на більш прості, багаті на макро- і мікроелементи та корисну мікрофлору. Біогумус складається з окремих, достатньо міцних грудочок – копролітів (кам'яних екскрементів). У травному тракті черв'яків органічні залишки перетравлюються, перемішуються з мінеральними частинами, склеюються слизовими виділеннями стінок кишечника, щільно спресовуються і при перистальтичних скороченнях м'язів кишечника виводяться назовні у вигляді копролітів [46, с. 126-127].

У кишечнику дощових черв'яків нагромаджуються мінеральні речовини в доступній для рослин розчинній формі, до того ж, багато ґрунтових мінералів, проходячи через кишечник черв'яків, розкладаються (наприклад, з піщинок бальзату звільняються калій і магній), так що в копролітах більше розчинних фосфору, калію, магнію, ніж в навколишньому ґрунті. Також екскременти черв'яків збагачуються аміаком, який виробляють стінки кишечника.

Кількість і маса копролітів, які щорічно виробляються в природних умовах дощовими черв'яками, величезна. Ще Дарвін нарахував до 40 тонн копролітів на 1 га на пасовищах Англії (пізніше, у 1955 році, згідно з сучасними підрахунками, І. Гілд назвав цифру 25 тонн). Під Москвою на полі багаторічних трав на дерново-середньопідзолистому ґрунті (180 черв'яків на 1 квадратний метр) виробляється 53 тонни копролітів щорічно. На території ФРН – 5-7,5 тонн, у Швейцарії – 75-100 тонн на 1 гектар. Н.А.Дімо в 1938 році відмітив, що в Середній Азії на поливних землях при чисельності черв'яків більше 150 на 1 м² на поверхню ґрунту викидається до 20 тонн копролітів, при загальній кількості (а їх більша частина залишається в ґрунті) 120 тонн/га [46, с. 128].

Також було встановлено, що протягом доби, при помірному зволоженні ґрунту, один черв'як з'їдає близько 0,5г сухої органічної речовини. Якщо кількість дощових черв'яків на 1 м² – 100 особин (1 мільйон особин на 1 га), то

за добу вони пропускають через кишечник 50 г на 1 м² (або 0,5 т/га) Активна діяльність черв'яків триває, в середньому, 200 днів на рік: значить кількість ґрунту, що пройшов через кишечник черв'яків, виразиться масою 10 кг/м² (100т/га) [36, с. 128-129].

А щодо ефективності, то біогумус перевищує всі інші органічні добрива. Адже у копролітах дощових черв'яків природних популяцій склад гумусу становить 11-15%, а у виведених штучно – 35%. До того ж, копроліти володіють бактерицидними властивостями і не мають запаху. Вони також не відразу розчиняються у воді, покращуючи цим самим структуру ґрунту.

Наведені факти ще раз підтверджують ефективність ґрунтоутворної роботи дощових черв'яків. Дарвін, який був дуже стриманий у висновках і ніколи не перебільшував, рішуче стверджував, що “плуг належить до найдавніших винаходів людства, які мають дуже найважливіше, значення, але ще задовго до цього винаходу ґрунт правильно оброблявся черв'яками і завжди буде оброблятися ними” [45, с.121].

Розводити черв'яків потрібно в ящиках, площею 2 м². Для дорослих особин їжею можуть служити опале листя, соломка чи гній. У сприятливих умовах вологості вони щорічно можуть переробити близько 1200 кг (50 ящиків з черв'яками) органічних речовин (опалого листя чи гною) в 400-600 кг біогумусу. Один черв'як щодоби може переробити близько 0,5 г органічних речовин, тобто стільки, скільки важить сам, а в один ящик можна помістити 80-100 черв'яків. До того ж, «обслуговування» дощових черв'яків не потребує складного обладнання і затрат часу. На це потрібно всього 400 хвилин на рік. Тому одна людина, якщо вона має хорошу систему поливу, працюючи вручну, без особливих зусиль може «обслужити» до 700 ящиків з черв'яками.

Тобто, розведення дощових черв'яків – економічно вигідний та абсолютно безпечний для екології спосіб утилізації відходів природних рослинних ресурсів, що не потребує складного обладнання і затрат часу, застосування якого можливе по всій території України.

Ще одним екологічно безпечним способом перероблення та утилізації відходів природних рослинних ресурсів є вироблення з них біопалива. В Європі

нарощується виробництво біодизеля переважно з ріпакової і соєвої олії, а також біоетанолу з кукурудзи та інших зернових культур. Цьому сприяли відповідні директиви, в яких, з одного боку, регламентується обов'язкове використання домішок до бензину етанолу та біодизеля, а з іншого – створення економічних умов для сприяння виробництву цих джерел енергії. В Україні, виходячи з ґрунтово-кліматичних умов, джерела для біопалива можна розташовувати в такій послідовності: кукурудза, тритикале, пшениця, різні види сорго та проса, цукровий буряк, соняшник, ріпак, відходи сільського і лісового господарства, а також міскант, тополя, стебла і лузга соняшника. Безумовно, рекордсменом з накопичення енергії на гектар площі в наших умовах є картопля, але зовсім не вирішені проблеми її зберігання протягом тривалого часу до переробки. У нашій державі відходи сільськогосподарського виробництва застосовувати як сировину для палива поки недоцільно, тому що спостерігається зростаючий дефіцит органіки в ґрунтах, і краще солому, стебла кукурудзи, гичку кукурудзи, сої залишати на полі (крім бадилля соняшника). Але в окремих випадках за існування надлишку відходів можна їх переробляти на хімічні продукти та біопаливо [37, с. 71].

Таким чином, можемо стверджувати, що спалювання відходів природних рослинних ресурсів не є найбільш неефективним способом утилізації відходів природних рослинних ресурсів: під час спалювання завдається шкода як здоров'ю людини, так і навколишньому природному середовищу.

До того ж спалювання відходів природних рослинних ресурсів є адміністративним проступком, і кожен, хто спалює листя, має нести адміністративну відповідальність у вигляді штрафу до п'ятдесяти неоподаткованих мінімумів доходів громадян. І лише недосконалість механізму держави і відсутність спеціального органу, до повноважень якого входило б стягнення штрафів з осіб, які порушують Кодекс України про адміністративні правопорушення, «сприяють» подальшому поширенню спалювання листя як найлегшого способу його утилізації, в той час як на практиці доведено, що найбільш ефективними способами утилізації опалого листя є компостування та утилізація дощовими черв'яками та перероблення їх на біопаливо.

ВИСНОВКИ

1. Опрацювавши чинні нормативно-правові акти, які регулюють питання поводження з відходами, ми вибудували чітку ієрархію таких чинних нормативно-правових актів. На вершині цієї ієрархії стоїть Конституція України, наступну ланку складають Кодекс України про адміністративні правопорушення та кримінальний кодекс України. Наступною складовою ієрархічної драбини є Закони України «Про відходи», «Про охорону навколишнього природного середовища» та «Про природно-заповідний фонд України», які регулюють окремі аспекти перероблення та утилізації відходів природних рослинних ресурсів.

Замикають нашу ієрархічну драбину рішення Полтавської міської ради «Про затвердження Правил благоустрою та забезпечення чистоти і порядку» та рішення Полтавського міського виконавчого комітету «Про здійснення контролю на благоустроєм та санітарним станом вулиць м. Полтави», на основі яких нами проаналізовано питання забезпечення регіональної екологічної безпеки на прикладі територіальної громади міста Полтави.

2. В умовах державної монополізованої економіки ні штрафи, ні економічні санкції не є достатньо ефективними – гроші, які нібито мали спрямовуватись на екологічні проекти, не завжди використовуються за призначенням.

Тому не лише держава має вирішувати екологічні проблеми. Україна прагне до розбудови громадянського суспільства і тому, відповідно, все більшу роль мають відігравати громадські недержавні організації, однак навіть тягар історичної відповідальності перед нинішніми і прийдешніми поколіннями не забезпечує активізації роботи цих важливих представників громадянського суспільства.

3. Проаналізувавши такий спосіб утилізації природних рослинних ресурсів як спалювання, ми довели, що неправомірні перероблення та утилізація відходів природних рослинних ресурсів, згідно зі ст. 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення дійсно є адміністративним правопорушенням.

До такого висновку ми дійшли проаналізувавши наявність складу даного правопорушення. Зокрема недотримання норм утилізації відходів природних рослинних ресурсів, встановлених нормами екологічного права, завдає шкоди здоров'ю людини та атмосферному повітрю, що, в свою чергу, негативно відбивається на стані навколишнього природного середовища, в результаті чого порушується право людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля.

4. Проаналізувавши усі можливі способи перероблення та утилізації відходів природних рослинних ресурсів, ми дійшли до висновку, що найбільш екологічно безпечними способами використання цих відходів як вторинних ресурсів є їх компостування, утилізація за допомогою дощових черв'яків та перероблення їх на біопаливо.

Зокрема, компостування відходів природних рослинних ресурсів засноване на використанні сукупної діяльності різних груп мікроорганізмів та безхребетних тварин. У результаті їх діяльності в ямах і буртах створюється сприятливий режим температури для розкладу опалого листя, а виготовлення компостів, на думку переважної більшості дослідників, є екологічно чистим, ефективним та економічно вигідним способом утилізації цих відходів, при застосуванні якого можна не тільки утилізувати відходи природних рослинних ресурсів, а й значно підвищити урожай с/г культур.

Щодо ефективності утилізації відходів природних рослинних ресурсів за допомогою дощових черв'яків, то ще Ч.Дарвіном було встановлено, що у кишечнику дощових черв'яків нагромаджуються мінеральні речовини в доступній для рослин розчинній формі, до того ж, багато ґрунтових мінералів, проходячи через кишечник черв'яків, розкладаються (наприклад, з піщинок бальзату звільняються калій і магній), так що в копролітах більше розчинних фосфору, калію, магнію, ніж в навколишньому ґрунті. Також екскременти черв'яків збагачуються аміаком, який виробляють стінки кишечника, сприяючи утворенню біогумусу. Щодо ефективності, то біогумус перевищує всі інші органічні добрива. Адже у копролітах дощових черв'яків природних популяцій склад гумусу становить 11-15%, а у виведених штучно – 35%. До того ж,

копроліти володіють бактерицидними властивостями і не мають запаху. Вони також не відразу розчиняються у воді, покращуючи цим самим структуру ґрунту.

Ще одним екологічно безпечним способом перероблення та утилізації відходів природних рослинних ресурсів є вироблення з них біопалива.

В Україні, виходячи з ґрунтово-кліматичних умов, джерела для біопалива можна розташовувати в такій послідовності: кукурудза, тритикале, пшениця, різні види сорго та проса, цукровий буряк, соняшник, ріпак, відходи сільського і лісового господарства, а також міскант, тополя, стебла і лузга соняшника.

Застосовувати відходи сільськогосподарського виробництва у нашій державі як сировину для палива поки недоцільно, тому що спостерігається зростаючий дефіцит органіки в ґрунтах, і краще солону, стебла кукурудзи, гичку кукурудзи, сої залишати на полі (крім бадилля соняшника). Але в окремих випадках за існування надлишку відходів можна їх переробляти на хімічні продукти та біопаливо, яке сьогодні на рівні світового співтовариства розглядається і рекомендується до впровадження як альтернативний і достатньо перспективний вид енергетичних джерел.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:***Джерела:***

1. Конституція України: Прийнята 28 червня 1996 року на п'ятій сесії Верховної Ради України. – К. : Право, 1996 – 56 с.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2002 – 256 с.
3. Кримінальний кодекс України. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2002 – 308 с.
4. Про відходи: Закон України від 5.03.1998 № 187/98-ВР // Відомості Верховної Ради України – 1998. – №36-37. – С. 242.
5. Про охорону атмосферного повітря: Закон України від 16.10.1992 № 2707-ХІІ // Відомості Верховної Ради України – 1992. – №71. – С. 520.
6. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 № 1264-ХІІ // Відомості Верховної Ради України – 1991. – №36. – С. 651.
7. Про природно-заповідний фонд України: Закон України від 16.06.1992 № 2456-ХІІ // Відомості Верховної Ради України – 1992. – №36. – С. 214.
8. Про затвердження Правил благоустрою та забезпечення чистоти і порядку: Рішення Полтавської міської ради від 5 червня 2007 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada-poltava.gov.ua>
9. Про здійснення контролю за благоустроєм та санітарним станом вулиць м. Полтави: Рішення Полтавського міського виконавчого комітету від 8 листопада 2006 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada-poltava.gov.ua>

Наукова література:

10. Андрейцев В.І. Екологічне право: Курс лекцій: навч. посібник для юрид. фак. вузів / В.І. Андрейцев. – К. : Вентурі, 1996. – 208 с.
11. Андрейцев В.І. Екологічне право: проблеми удосконалення / В.І. Андрейцев. – К. : Юрінком, 1990. – 246 с.

12. Андрейцев В. І. Концепція Закону України про екологічну безпеку / В.І. Андрейцев // Вісник Київського університету. Юридичні науки. – Вип. 33/34. – К., 1995. – С. 17-22.

13. Андрейцев В.І. Право громадян на екологічну небезпеку: превентивні гарантії реалізації на захист / В.І. Андрейцев // Право України. – 2001. – № 212. – С. 15-20.

14. Андрейцев В.І. Екологічна безпека і її конституційне забезпечення / В.І. Андрейцев, П.І. Лапечук // Голос України. – 1994. – 15 квітня. – С. 14-17.

15. Барабашова Н. Забезпечення екологічної безпеки: розвиток галузевого підходу в екологічному законодавстві / Н. Барабашова // Право України – 2001. – №6. – С.78-79.

16. Блоха Я.Є. Реалізація права на чисте довкілля членами Полтавської територіальної громади / Я.Є. Блоха // Матеріали Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції «Правозахисний рух: історія та сучасність». – Полтава, 28 лютого 2008 року. – Полтава : ДП «Друкарня», 2008. – С. 184-186.

17. Гетьман А.П. Регіональний екологічний контроль: теорія правового регулювання: [монографія] / А.П. Гетьман, Л.М. Здоровко. – К.: Інститут законод. передбачень і правової експертизи, 2004. – 216 с.

18. Гончаров Г.Л. Желтый лист – осень без дыма / Г.Л. Гончаров, Ю.Н. Мартынов, В.В. Ужик, Е.Л. Шапаренко, С.А. Шапаренко. – Х. : Экологическая группа «Печенеги», 2000. – 98 с.

19. Григорьев А.А. Экологические уроки прошлого и современности / А.А. Григорьев. – К.: Либідь, 1991. – 249 с.

20. Владимиров А.М. Охрана окружающей среды / А.М. Владимиров, Ю.И. Ляхин., Л.Т. Матвеев, В.Г. Орлов. – Л.: Гидрометиздат, 1991. – 424 с.

21. Джарти В. Національна екологічна політика України: оцінка і стратегія розвитку / В. Джарти, Ф. О'Доннел, В. Шевчук та ін.; М-во охорони навколиш. природ. середовища України та ін. – К. : ПРООН Україна, 2007. – 184 с.

22. Екологічне право України: Підручник для студентів юрид. вищ. навч. закладів. / В.К. Попов, А.П. Гетьман, С.В. Разметаєв та ін., За ред. В.К. Попова та А.П. Гетьмана – Х. : Право, 2001 – 478 с.

23. Екологічне право України: Підручник / за ред. І.І. Каракаша. – Одеса: Фенікс, 2012. – 693 с.

24. Заржицький О. Щодо правових засад екологічної безпеки / О. Заржицький // Право України – 1999 – №4 – С.74

25. Качинський А. Б. Сучасні проблеми екологічної безпеки України / А.Б. Качинський. – К.: Національний інститут стратегічних досліджень. – 1994. – Вип. 33. – С. 8.

26. Комарницький В.М. Екологічне право: Навчальний посібник / В.М. Комарницький, В.І. Шевченко, С.В. Єлькін. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 224 с.

27. Костицький В. Екологічна криза і складові її подолання / В. Костицький // Право України . – 1998. – №5. – С. 36-48.

28. Костицький В. Екологічне право України: деякі проблеми теорії та кодифікації / В. Костицький // Право України. – 1999. – № 9. – С.45-61.

29. Лаптев А.А. Охрана и оптимизация окружающей среды / А.А. Лаптев, С.И. Приемов. – К. : Либідь, 1990. – 254 с.

30. Малишко М. І. Основи законодавства про відходи / М.І. Малишко. – К. : НАУ, 2002. – 36 с.

31. Малишко М. І. Правові основи поводження з відходами / М.І. Малишко. – К. : УНА, 2004. – 43 с.

32. Пилипчук В.Р. Екологія: погляд у майбутнє / В.Р. Пилипчук // Юридичний Вістник України. – 1997. – № 11. – С.63-79.

33. Попов В.К. Екологічне право / В.К. Попов. – Х. : Одісей, 1995. – 308 с.

34. Примак А.В. Экологическая ситуация на Украине и ее мониторинг: анализ и перспективы / А.В. Примак. – К. : Генеза, 1990. – 44 с.

35. Разметаев С.В. Экологическое право Украины: систематизированное законодательство о надрах с научно-практическим комментарием и

постатейними матеріалами / С.В. Разметаев. – Х. : ООО «Синтекс ЛТД», 2000. – 480 с.

36. Рижков С. С. Технології утилізації та рекуперації відходів / С.С. Рижков, Ю.М. Харитонов, В.В. Благодатний. – Миколаїв : УДМТУ, 2003. – 80 с.

37. Тимошук М.О. Правові засади поводження з відходами. Конспект лекцій / М.О. Тимошук. – Дніпропетровськ: ПБП «Економіка», 2006. – 110 с.

38. Фурдичко О.І. Законодавче забезпечення охорони і захисту навколишнього природного середовища в Україні / О.І. Фурдичко // Вісник аграрної науки. – 2005. – №2. – С. 5-8.

39. Хилько М.І. Екологічна політика / М.І. Хилько. – К. : Генеза, 1999 – 254 с.

40. Хіміч О. Екологічна безпека як елемент національної безпеки / О. Хіміч // Право України. – 2002. – №11. – С. 44-48

41. Шемшученко Ю.С. Екологічне право України. Академічний курс: Підручник / Ю.С. Шемшученко (ред.). – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2005. – 848 с.

42. Щорічна доповідь про стан здоров'я населення, санітарно-епідемічну ситуацію, результати діяльності системи охорони здоров'я. 2014 рік / за рад. Квіташвілі О.; МОЗ України, ДУ «УІСД МОЗ України». – К., 2014. – 460 с.

43. Юридическая энциклопедия. / Под ред. М. Ю. Тихомирова. – М. : Юричь, 1997. – С. 47.

44. Юридична енциклопедія: Т.2: Д-Й – К.: «Укр. енцикл.», 1999. – 744 с.

Науково-популярна література:

45. Білявський Г.О. Основи екологічних знань / Г.О. Білявський, Р.С. Фурдуй. – К. : Либідь, 1997. – 288 с.

46. Гиляров М.С., Криволуцкий Д.А. Жизнь в почве / М.С. Гиляров, Д.А. Криволуцкий. – М. : Мол. гвардия, 1985. – 196 с.

47. Губернський Л.В. Людина і світ / Л.В. Губерський, В.Г. Кремень, А.О. Приятельчук та ін.; Голов, ред. Л.В. Губерський. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2001. – 349 с.
48. Коляда І.А. Основи правознавства / І.А. Коляда, Л.П. Лозовий. – К.: КАННОН, 1996. – 192 с.
49. Котюк І.І. Основи правознавства / І.І. Котюк. – К.: Генеза, 2002. – 320 с.
50. Маляр І.В. Основи правознавства: Навч.посібник. – 2-ге вид., доп. і переробл. – Х.: Гімназія; Країна мрій, 2002. – 209 с.
51. Нартов В.В. Основи правознавства / В.В. Нартов. – Х.: Ранок, 1999 – 96 с.
52. Основи правових знань. Підручник / П.І. Ігнатенко, В.М. Калашников, К.А. Марков та ін.; Кер. авт. кол. П.І. Ігнатенко – К.: ВД «Юридична книга», 2000. – 224 с.
53. Основи правознавства. / За ред. І.Б. Усенка – Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 1997. – 416 с.
54. Охрана природы. / Пер. П.И. Капинос, Н.А. Панасенко – К.: Высшая школа, Главное изд-во, 1989. – 255 с.
55. Фурдуй Р.С. Практикум із загальної екології / Р.С. Фурдуй, Г.О. Білявський. – К.: Либідь, 1997. – 164 с.